

**ԲԱՌԻՄԱՍՏԻ ՀԵՏ ԿԱՊՎԱԾ ՇԵՂՈՒՄՆԵՐԸ ԱՐԴԻ
ՀԱՅԵՐԵՆՈՒՄ**

Բանասիր. գիտ. թեկնածու Ս.Վ. Սաֆարյան

Հիմնաբառեր: Բառիմաստ, հոմանիշություն, իմաստի ընդլայնում, իմաստի հակադրություն, իմաստային նրբերանգներ:

Արդի հայերենում կան բառագործածության շեղումներ, որոնք կապված են իմաստաբանության հետ. ըստ Հ. Գալստյանի՝ «Բառագործածության սխալները բառիմաստը չհասկանալու կամ ստույգ չիմանալու հետևանք են»¹:

Ստորև անդրադառնում ենք նման շեղումների մի քանի տեսակների.

1. *Բառագործածության շեղումներ հնչյունային նմանության կան նման արտասանության հետևանքով. վարք* «իրեն պահելու եղանակ, ձև» և *վարկ* «հեղինակություն, պատիվ» բառերի արտասանական նմանության հիմքի վրա սխալ կազմություն է *վարքաբեկել* «վարկաբեկել» բառը: Նույն կերպ՝ *հովար* և *հովհար* բառերի սխալ գործածության տեղիք տալ. *հովար* բառը «գլխարկի ճակատամասի առաջ ձգվող հատվածն» է, իսկ *հովհար* բառը՝ «հով անելու համար ձեռքի փոքրիկ հարմարանք»: Ուրեմն՝ ճիշտ չի լինի ասել՝ «Նա դեմքի մոտ անընդհատ շարժում էր *հովարը*»: Այդպես նաև *հրաձիգ* «հրազենից կրակող» և *հրձիգ* «այրող, հրդեհող» *հառել* «սևեռուն նայել», և *հառնել* «վեր ելնել, բարձրանալ. վերակենդանանալ» և այլն:

Բառիմաստի հետ կապված սխալները առաջանում են իմաստով իրարից հեռու բառերի դպքում. օր.՝ *այգաբաց* բառը կազմված է *այգ* «լույս» և *բաց* «բանալ» բառերից և նշանակում է «լուսաբաց»: Նրա հետ շփոթության տեղիք տվող *այգեբաց* բառը կազմված է *այգի-ա-բաց* բաղադրիչներից (ինչպես *այգեգործ*՝ *այգի-ա-գործ*) և նշանակում է *այգեթաղից* հետո բացել այգին: Հետևաբար սխալ է՝

¹ Հ. Գալստյան, Ճիշտը և սխալը, Ե., 2019, էջ 5:

«Գարնանը սկսվում են *այգաբացի* աշխատանքները» նախադասությունը:

2. Մոտ *հնչողություն կամ ձևային նմանություն և տարբեր իմաստներ ունեցող բառերի սխալ ընկալումներ*. սրանց հետ են կապվում նաև հետևյալ բառերի գործածության մեջ նկատվող շեղումները. *բրդել* «մանր կտրատել» և (բրբռ.-խսկց.) *բրթել* «հրել, հեռուն մղել», *գիրգ* «փափուկ» և *գիրկ* «գոգ», *թափոր* «սգո կամ թաղման երթ» և *թափուր* «դատարկ, չգբաղեցրած», *թյուր* «սխալ, թյուրիմացություն կամ սխալ իմացություն» և *թույր* «գույն, երանգ» (օր.՝ *սևաթույր*), *խարամ* «մետաղական թափոն» և *խարան* «դաջվածք, երբեմն՝ ծանր հետք», *կտրիճ* «քաջ» և *կտրիչ* «կտրող գործիք» (-իչ վերջածանց), *հերկել* «վարել» և *հերքել* «ժխտել», *պճնուհի* «շատ զարդարվող կին» և *պչրուհի* «սեթևեթող, ձևեր անող կին» (այս դեպքում դեր է խաղում նաև իմաստի մոտիկությունը): Նման շեղումների կասեցման նպատակով եղել են կանոնարկման միջամտություններ, սակայն դրանք այսօր ևս շարունակում են տեղ գտնել արդի գրական հայերենի մեջ, մանավանդ բանավոր խոսքում:

Եթե *անօրինակ* (դրական շեշտադրումով) նշանակում է «օրինակը, նմանը չունեցող» (հմմտ. «*անօրինակ* անձնագոհություն») և *անօրինական* «օրենքից դուրս, ապօրինի» բառերի ոչ հաճախադեպ փոխատեղումներ կարող են լինել, ապա *բոնագրավել* և *բոնագանձել* իրավաբանական տերմինների գործածության նեղ շրջանակը և իմաստների ակնհայտ մոտիկությունը տեղիք են տալիս շփոթումների: Այս դեպքում աննուշադրությունն այն բանի նկատմամբ, որ առաջին բառը առնչվում է գույքի, իսկ երկրորդը դրամական առգրավումների հետ, կարող է հանգեցնել այսպիսի սխալի. «Օրենքի համապատասխան կետի պահպանումով *բոնագրավեցին* (ճիշտը՝ «*բոնագանձեցին*») կասկածյալի յուրացրած մեծ գումարը»:

3. *Ճիշտ կամ սխալ գործածությունը երբեմն առաջանում է բառիմաստի ընդլայնման հետևանքով*: «Ժառանգելը» և «Ժառանգություն ստանալը» նույն իմաստն ունեն, պարզապես առաջինը ժամանակի ընթացքում իմաստի ընդլայնումով ձեռք է բերել նաև «ժա-

ռանգություն թողնել, կտակել» հակառակ նշանակությունը: Իմաստի հստակ ընկալումը պարզ է դառնում՝ «Ծնողները նրան ժառանգել էին մեծ հարստություն» և «Նա ծնողներից ժառանգել էր մեծ հարստություն» կառուցվածքներում, որոնցից կայուն ընդունելին երկրորդն է: Նշենք նաև, որ եթե «ժառանգություն ստանալը» հիմնականում վերաբերում է նյութական-իրեղեն բնագավառին («Ժառանգություն էր ստացել տունը և այգին»), ապա «ժառանգելը» առնչվում է նաև հոգեմտավոր ոլորտի, բնավորության հետ. «Զգուշավորությունը ժառանգել էր նախնիներից»:

ա) Իմաստի ընդլայնման և բազմիմաստության հակումի հիման վրա առաձգականացման հնարավորություն կարող է ունենալ նաև *մեկնել* և *մեկնարկել* բառագույգը: *Մեկնել* բառի մի քանի իմաստներից՝ ա) «շարժվել» («Գնացքը մեկնում է առավոտյան»), բ) «երկարել» («Ձեռքը մեկնեց խեղդվողին»), գ) «բացատրել, պարզաբանել» («Անհասկանալի հատվածները մեկնելու-մեկնաբանելու կարիք ունեն») առաջինի հետ հոմանիշային կապի մեջ է *մեկնարկել* նորակազմությունը, որը նշանակում է «շարժվել, շարժումն սկսել»: Այս հիմքի վրա աստիճանաբար գործածության մեջ են մտնում «Զբոսաշրջիկները *մեկնարկեցին* միջնադարյան եկեղեցու մոտից» կազմության նման օրինակներ:

Կիրառական շփումը, մոտիկություն երբեմն ոչ նախընտրելի ձևեր է առաջադրում նաև *պահպանել* և *պաշտպանել* բառերին. առաջինը «պահելն է, խնամքով վերաբերելը ոչ միայն նյութական («պահպանել հին ձեռագրերը»), այլև հոգևոր-բարոյական արժեքներին (օր.՝ «պահպանել խաղաղություն, անցյալի հիշատակները, սիրո զգացմունքը»), այնինչ՝ երկրորդը՝ *պաշտպանել*-ը «ինչ-որ վտանգից հեռու պահելը, ազատելն» է՝ «պաշտպանել երկրի սահմանները, հայրենի տունը»: Կայունացած այս կազմությունների կողքին երբեմն գործածում ենք «պահպանել երկրի սահմանները», «պաշտպանել հին ձեռագրերը» ոչ նախընտրելի օրինակները, որը պետք է անել իմաստային նրբերանգների նկատմամբ մեծ ուշադրությամբ և սխալ ընկալումներից հեռու մնալու մտահոգությամբ. առաջին կա-

պակցությունը պետք է հուշի, որ երկրի սահմանները խնամքով պահելու անհրաժեշտություն կա, իսկ երկրորդը ակնարկում է, որ ձեռագրերի նկատմամբ անուշադրության վտանգ կա: Բոլոր դեպքերում նախընտրելի է ընդունված և գործածելի կայուն ձևերի կիրառությունը:

բ) Շփոթմունքի նրբերանգային հնարավորություն է պարունակում նաև *հասկացություն* և *հասկացողություն* մոտ հնչմամբ բառազույգը: *Հասկացություն*-ը «իմաստի՝ գաղափարի պատկերացումն» է, իսկ *հասկացողություն*-ը «այդ պատկերացման ըմբռնումը»: Ուստի պետք է սխալից խուսափել և հստակեցնել՝ «Դժվար ընկալելի են գիտական բարդ *հասկացությունները*» (ոչ թե *հասկացողությունները*) և «Այդ դեպքերի նկատմամբ նրա *հասկացողությունը* (ոչ թե *հասկացությունը*) պարզունակ էր» ձևակերպումների սահմանը, որպեսզի հնարավոր լինի խուսափել փոխատեղումներից:

Ահա և բացահայտ սխալ գործածությունների շարք են կազմում այնպիսի բառերը, որոնք ոչ միայն ձևային շատ կամ քիչ նմանություն ունեն, այլև իմաստային մոտ ընկալումների հնարավորություն են տալիս նաև բառակազմական ինչ-ինչ դրսևորումների մեջ. օր.՝ «*-ություն, -ույթ*» ածանցների և բառիմաստի խորքային մոտիկության հիմքի վրա հանդիպում են *ավանդություն* «հնից եկած սովորություն, զրույց» և *ավանդույթ* «ընդունված կարգ, սովորույթ» բառերի փոխատեղման փաստեր: Սխալ են՝ «Այդ *ավանդույթները* (փխ.՝ *ավանդությունները*) անընդհատ պատմվելու հասել են նոր ժամանակներ», նաև՝ «Ավանդություն է (փխ.՝ *ավանդույթ* է) հարսի և փեսայի ուսերին լավաշ դնելը»: Նույն հիմունքներով իմաստային սխալ գործածության օրինակ է *բարդություն* «դժվարություն» և բարդույթ «կոմպլեքս», ներքին հակում» բառերի փոխատեղումը. օր.՝ «Գիտնականը ևս առնչվեց խնդրի լուծման բարդությին (փխ.՝ *բարդությանը*)» նախադասության դեպքում:

գ) Հաճախադեպ են նաև մասնագիտական այս կամ այն ոլորտին առնչվող տերմինների հետ կապված բառիմաստային սխալ-

ները. *գործառություն* և *գործառույթ* «ֆունկցիա», «որոշակի շրջանակի գործողություն» բառի փոխարեն կիրառվում է *գործառնություն* պետական-քաղաքական, տնտեսական, բանկային, առևտրային կամ այլ ոլորտի բնորոշգործողություն» տերմինը. օր.՝ Հիմնական *գործառնությունը* (փխ.՝ «գործառությունը, գործառույթը») տեսական գիտելիքների գործնական կիրառությունն է» նախադասության մեջ: Տարբերությունը հստակվում է, եթե, օրինակ, «Հիմնարկը նոր *գործառնությունների* ծրագրեր է նախատեսում» նախադասության մեջ տվյալ բառը փոխարինենք *գործարքներ* բառով (*գործարքների* ծրագրեր), որը չենք կարող անել նախորդ նախադասության մեջ:

դ) Հաճախադեպ են նաև *պաշտոնական* և *պաշտոնեական* բառերի իմաստային անընդունելի փոխատեղումները: Առաջինը արտահայտում է ծիսակարգային, կանոնակարգված հարաբերությունների իմաստ՝ *պաշտոնական* հանդիպումներ, ճաշկերույթ, հաղորդագրություն» և այլն: Այնինչ, երկրորդը ներառում է դիրքի, իրավունքի ավելի սահմանափակ ոլորտ, հիմնականում կիրառվում է *պաշտոնեական* դիրքի չարաշահում» և նման կառույցներում: Ուստի սխալ են «պաշտոնեական բանակցություններ» և «պաշտոնական դիրքի չարաշահում» ձևակերպումները:

Այդպես նաև *պատրաստականություն* բառը «պատրաստ լինելը, կարողություն և հմտություն ունենալն» է, իսկ *պատրաստակամություն* բառը՝ «ինչ-որ բան անելու ցանկություն, հոժարություն ունենալը»: Ուստի ճիշտ չեն՝ «Մասնագիտական բարձր *պատրաստակամություն* ունի», կամ՝ «Չարությունը խանգարում էր ուրիշին օգնելու *պատրաստականությանը*» և այլն:

ե) Բոլոր այս դեպքերում սխալ գործածությունների պատճառը իմաստաբանական է և ոչ թե բառակազմական: Նույն կերպ, *զեկուցում* նշանակում է «ինչ-որ թեմայով և մասնագիտության շրջանակներում գրավոր կամ բանավոր ելույթ», իսկ *զեկույց* բառը նշանակում է «հակիրճ տեղեկություն, հաղորդում»: Ուստի սխալ է «Գիտաժողովում ընթերցած բալոր *զեկույցները*» (փխ. *զեկուցումները*)

տպավորիչ էին» նախադասությունը: Այդպես նաև *ծրագրել* նշանակում է «ինչ-որ անելիք որոշել՝ կանխատեսել», իսկ *ծրագրավորել* բառը՝ «համակարգչային ծրագրի կազմում»: Ուրեմն սխալ է՝ «Նա արդեն *ծրագրավորել էր* (փիս.՝ *ծրագրել էր*) ամառվա անելիքները» կազմությունը:

Հայերենում *կերպար* բառը «գրականության մեջ կամ արվեստի այլ ճյուղերում ստեղծած հերոսն» է, իսկ *կերպարանք*-ը պարզապես «տեսքն» է, ինչպես որ *հաղթել*-ը «հաղթանակ տանելն» է, իսկ *հաղթահարել*-ը՝ «դժվարություններից դուրս գալը»: Հրավեր բառը «մեկին կանչելը, հրավիրելն է՝ մասնակցելու միջոցառմանը», իսկ *հրավերք* բառը՝ «կազմակերպված միջոցառումն» է: Այդպես նաև՝ *հրատարակել* «տպագրել» և *հրապարակել* «ի ցույց հանել, հայտնի դարձնել», *վերաբերյալ* «ինչ-որ մեկի կամ բանի մասին» և *վերորբերյալը* (կամ վերոհիշյալ) «վերևում բերված», *տնօրինություն* «հսկելու, ղեկավարելու իրավունք ու պարտականություն» և *տնօրենություն* «ղեկավարություն՝ ղեկավար լինելը» (և ճիշտ չէ ասել՝ «*Տնօրենությունը* խիստ հսկողություն է սահմանել»): ցուցմունք «վկայություն» և *ցուցումը* «հրահանգ, առաջադրանք. «Տնօրենի ցուցումները (ոչ թե ցուցմունքները) բոլորը պետք է հաշվի առնեն»:

Բառիմաստի հետ կապված շեղումներն առնչվում են կա՛մ հոմանիշությանը, կա՛մ բառաձևային նմանությանը: Առաջին դեպքում իմաստով մոտ բառերը երբեմն անհարկի կամ սխալ փոխատեղման են ենթարկվում, երբ ուշադրություն չի դարձվում իմաստային նրբերանգների պատմական փոփոխության, զարգացման վրա: Այսպես, *պատճառով* և շնորհիվ բառերը իմաստով մոտ են, բայց եթե առաջինը չեզոք, երբեմն նաև բացասական վերաբերմունք է ակնարկում («Չնչին միջադեպի *պատճառով* մեծ ընդհարում եղավ»), ապա երկրորդը նաև *շնորհ* («նպաստ, միջոց») արմատի պահանջով, դրական շեշտադրում ունի: «Ուժեղ կամքի *շնորհիվ* հասավ իր նպատակին» նախադասության մեջ, եթե օգտագործենք *պատճառով* բառը (կամքի *պատճառով*), գուցե չզգացվի սխալը, բայց ակնհայտ է իմաստային նրբերանգի խախտումը: Իսկ *համար* և *հանուն* կապերի հոմա-

նիշությունը թույլ է տալիս գործածել մեկը մյուսի փոխարեն, որպես հետադրություն և նախադրություն: Բայց հանդիպում են նաև երկուսը միասին գործածելու կոպիտ սխալները. «Տղամարդը պատրաստ էր ամեն ինչի հանուն սեփական տան պաշտպանության համար»:

Հանդիպում են նաև հակառակ օրինակներ. *մեղանչել* բայի գործածությունը սխալ՝ «մեղա գալ, ապաշխարել» իմաստով. «Բոլոր հանցանքներից հետո նա շարունակում էր *մեղանչել*», չի նշանակում «մեղա գալ», այլ ընդհակառակը՝ «... շարունակում էր մեղք գործել»: *Տեղի տալ* նշանակում է «հրաժարվել, ետ կանգնել», իսկ տեղիք տալը, ընդհակառակը, «պատճառ կամ առիթ դառնալն է. «Վեճի մեջ կինը տեղի տվեց, որպեսզի նոր ընդհարման տեղիք չտա»:

Այս ամենից հետևում է, որ բառիմաստի հետ կապված շեղումներից խուսափելու համար, կանոնների որոշ իմացությունից բացի, պետք է ուշադիր լինել բառերի ձևային նմանության, նույնահունչ լինելու մեջ զգացվող իմաստային նրբերանգների նկատմամբ, երբ սխալի տեղիք են տալիս ոչ միայն հոմանիշությունը, այլև նույնիսկ իմաստային հակադրությունը, որտեղ կարող են դեր խաղալ նաև բառակազմական ինչ-ինչ հիմունքներ: Շեղումը անհարկի է, երբ բանավոր խոսքից տարածվում է գրավորի վրա, կամ հակառակը:

Ключевые слова: смысл слова, отклонения, схожее произношение, синонимизм, расширения лексического значения слова, словообразование, противоположное значение смысла, смысловые оттенки, использование слов.

С. В. Сафарян - Смысловые отклонения в восприятии слов в современном армянском языке. - Отклонения в большинстве случаев, появляются из-за сходство произношения, синонимии или неправильного написания слова. ср.: *կտրիճ* [ktrič] “храбрый” и *կտրիչ* [ktričʰ] “резец”. *բնագրավել* [bɪnagravel] “конфисковать” и *բնագանձել* [bɪnaganjel] “взыскать”

այգաբաց [aygabac^c] “рассвет” и *այգեբաց* [aygebac^c] “раскопка”, которые в плане содержания они совершенно разные, являются лишь следствием сходства формы слова. Отклонения могут появляться вследствие расширения лексического значения слова: *ժառանգել* [žarangel] означает не только “получить наследство”, но и “оставить наследство”. В смысловых отклонениях иногда может сыграть роль также словообразование. ср.: *ավանդույթ* [avanduyt^c] “традиция” и *ավանդություն* [avandut^cyun] “предание”, *գործառնություն* [gorcaɾut^cyun] “функция” и *գործառնություն* [gorcaɾnut^cyun] “операция”, *բարդույթ* [barduyt^c] “комплекс” и *բարդություն* [bardut^cyun] “сложность”. Если отклонения, связанные со смысловыми оттенками, понятны (напр., замещение друг другом слов *պատճառով* [patčarov] “ввиду” и *շնորհիվ* [šnorhiv] “благодаря”), то совершенно неприемлемо использование слов с противоположным значением, как в случае слова *մեղանշել* [meɾanš^cel] в смысле “восприятия, как прийти с повинной или раскаяться”. Даже если язык, как живой организм, может некоторые ошибки утвердить как закономерность, так или иначе, следует по возможности избегать отклонений.

Keywords: Word meaning, deviations, similar sound, synonym, extension of the meaning, word formation, meaning contradiction, semantic nuances, word usage.

S. V. Safaryan - Deviations of Word Roots in Contemporary Armenian. – The deviations of word root are mostly result of similar pronunciation, synonym and wrong spelling (e.g. *կտրիճ* [ktrič] ‘and *կտրիչ* [ktrič^c]’). If in the words *[bĭnagravel]* ‘confiscate’ and *բնագանել* [bĭnaganjel] ‘levy’ the deviation is caused by similar meaning, then in the case of *այգաբաց* [aygabacc] ‘dawn’ and *այգեբաց* [aygebacc] ‘digging’ the deviation is caused by a similar spelling. Deviations can arise also in the case of the extension of the meaning of the word: e.g. *ժառանգել* [žarangel] (to inherit) means not only to get heritage but also to give a heritage and in this case it is crucial to pay attention to the stylistic nuances of the context. Sometimes the deviation is caused by word formation: e.g. *ավանդույթ* [avanduytc] ‘tradition’ and *ավանդություն* [avanduytc] ‘tradition’ which is more noticeable in professional volabularly (e. g. *գործառնություն* [gorcaɾutcyun] ‘function’ and *գործառնություն*

[gorcaɾnutˈyun] 'operation', *բարդունյթ* barduytˈe] 'complex' and [*բարդունյթուն* bardutˈyun] 'complexity').

If the deviation of the semantic nuances is understandable (e.g. պատճառով [patčarov] 'in view of' and շնորհիվ [šnorhiv] 'in view of'), it is entirely unacceptable the usage of the word in its opposite meaning which for example can be seen in understanding the word *մեղանչել* [mełančˈel] as 'repenting'. No matter how much the language would accept some mistakes as a pattern, it is always important to escape deviations.